

Тичина Ірина Миколаївна

Житомирський державний університет імені Івана Франка

АНАЛІЗ ЦІННІСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМ ДОСВІДОМ РОБОТИ

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема професійного розвитку людини достатньо широко розкрита у психологічній літературі. На думку багатьох авторів професійна діяльність посідає одне з провідних місць у дорослому віці. Ананьєв Б.Г. розглядає самостійну професійну діяльність людини як основний етап її життєвого шляху, першочергового значення надаючи вибору професії [1].

Проблемами професійної орієнтації у старшому шкільному віці займались Климов Є.А., Федоришин Б.О., Смірнов А.І., Кондаков І.М., Кулагин Б.В. Професійний розвиток у дорослому віці вивчали Реан А.А., Фонарев А.Р., Пиняєва С.Є. Однак недостатньо вивченим залишається психологічний зміст повторних виборів професії у дорослому віці, процес здобуття дорослими іншого фаху.

Завдання дослідження

Ми поставили за мету дослідити критерії ціннісного вибору нової професії дорослими людьми із різним досвідом трудової діяльності. Здобуття нового фаху дорослою людиною може відбуватись за різних обставин: одразу після завершення першої освіти; після того, як людина деякий час пропрацювала, але за умов вимушеного безробіття змушена здобувати нову спеціальність; в ситуації хронічного безробіття, коли людина вже має спеціальність, але за якихось причин ніколи не працювала тощо. Не зважаючи на всю різноманітність унікальних життєвих ситуацій кожен окремий випадок можна характеризувати за критерієм наявності чи відсутності у людини досвіду виконання професійної діяльності. Ми припускаємо, що досвід роботи чи його відсутність суттєво впливає на вибір нової професії.

Рішення оволодіти іншою спеціальністю в дорослому віці змінює не лише основну діяльність людини, а й її соціальний статус, характер стосунків з людьми, визначає новий напрямок її життєвого шляху. Таким чином професійна переорієнтація є життєвим вибором людини, тобто її “довільним та свободним актом, що на певний час, на певному етапі життєвого шляху формує напрям подальшого розвитку”[3; 323].

Опис методики дослідження

Виявлення ціннісних детермінант рішення здобути другу вищу освіту проводилось за методикою дослідження особливостей ціннісної свідомості особистості, запропонованою Музикою О.Л. і адаптованою нами відповідно до завдань дослідження. Якщо класичний варіант цієї методики дозволяє дослідити роль цінностей у регуляції

254

життєдіяльності людини, то ми намагались створити компактну методику для вивчення локального аспекту ціннісної свідомості, а саме, вивчення особливості ціннісного вибору у професійній діяльності. При цьому ми виходили з того, що змістове наповнення ціннісної свідомості особистості детермінує особливості професійних виборів людини і відповідно визначає унікальність її професійного шляху. На нашу думку категорія цінностей розкриває критерії ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності, які лежать в основі професійних виборів людини.

Ми зробили спробу виділити за допомогою психосемантичних методів критерії життєвих виборів людей із різним досвідом роботи, які перебувають у процесі професійної переорієнтації. На кожному етапі дослідження акцентувалась увага досліджуваних на проблемах професійної діяльності, передбачалось що це дозволить актуалізувати у свідомості цінності, пов'язані із ситуацією перенавчання.

Дослідження проводилось в декілька етапів:

1. Підготовчий етап – біографічна бесіда. Мета такої роботи полягала у актуалізації професійного досвіду людини. Досліджуваний

пропонувалося подумати про власну професійну діяльність і поміркувати над питаннями:

- Коли вперше Ви замислились, яку професію обрати?
- Чому це був саме такий вибір?
- Як часто Ви для себе змінювали свій вибір?
- Чи важко було це робити?
- Подумайте, чи були Ви вільні у виборах професії?
- Що чи хто впливав на Ваші вибори?

2. Заповнення репертуарного списку, з метою актуалізації у свідомості досліджуваної значимих людей, які мають вплив на її професійну діяльність. Для досліджуваної це завдання конкретизувалося через прохання записати до списку тих людей, які мали вплив на її рішення отримати другу вищу освіту.
3. Побудова репертуарної решітки, шляхом порівняння значимих людей між собою та з опитаною. Метою цього етапу було виявлення системи конструктів, які мають властивості цінностей і усвідомлюються досліджуваною як професійні якості. Конструкт характеризували як цінність лише у випадку, коли його факторне навантаження перевищувало 0,25 [2].
4. Побудова оцінювальної решітки, з метою виділення цінностей, які описують професійні якості. Спочатку досліджуваним пропонувалось із всієї сукупності виділених конструктів обрати лише ті, які важливі для опису успішної у професії людини. Кількість таких конструктів не була наперед визначеною. Студентка могла переписати усі виділені нею конструкти, а могла зменшити їх кількість, обираючи найважливіші.

255

5. Далі відбулось оцінювання елементів за обраними студенткою конструктами за 10 – бальною шкалою.

6. Використання факторного аналізу з метою узагальнення та систематизації отриманих даних.
7. Інтерпретація отриманих даних. Мета полягала в оцінці змісту і структури ціннісної свідомості людини в умовах її професійної переорієнтації.

Результати дослідження

Інтерпретація отриманих результатів здійснювалась за схемою:

- аналіз репертуарної решітки, виділення конструктів, які характеризують спрямованість на діяльність або на стосунки з іншими людьми;
- аналіз оцінювальної решітки, виділення тих професійних якостей, з якими ідентифікує себе досліджувана;
- аналіз факторної моделі ціннісної свідомості досліджуваної, виділення ціннісних конструктів, моральнісних та діяльнісних цінностей, суб'єктних цінностей.

Суб'єктні цінності, з точки зору математичної інтерпретації – ціннісні конструкти, які корелюють на рівні 0,25 і більше з фактором моральнісних і з фактором діяльнісних цінностей. Суб'єктні цінності регулюють поведінку людини в тій життєвій ситуації, в ході якої здійснювалось дослідження, і надають смислу її життєвим виборам. Діяльнісні та моральнісні цінності корелюють відповідно з факторами діяльнісних та моральнісних цінностей від 0, 25 і більше і є потенційними цінностями людини, які в деяких ситуаціях можуть відігравати роль суб'єктних цінностей і відповідно мотивувати поведінку людини. Ціннісними конструктами вважаємо утворення, які мають коефіцієнти кореляції з основними факторами не більше за 0, 25. Ціннісні конструкти на впливають на поведінку людини [3].

Порівняємо результати двох студенток, які здобувають другу вищу світу за спеціальністю “Психологія”. Одна з них має вищу філологічну освіту, але ніколи не працювала за спеціальністю, загалом має дуже незначний досвід

трудової діяльності, інша має вищу технічну освіту, і працювала в різних організаціях.

Репертуарна решітка першої студентки (майже відсутній досвід трудової діяльності) містить 56 конструктів свідомості, які мають різну значимість у регуляції поведінки. За умовами дослідження ці конструкти розглядаємо як професійні якості, якими досліджувана наділяє значимих для неї у професійному плані людей.

Серед 56 виділених професійних якостей лише 3 характеризують ставлення до діяльності. Це „професійний фанатизм”, „непрофесійність”, „працелюбність”. Оскільки конструкти „професійний фанатизм” і „непрофесійність” є негативними за значенням,

256

можна припустити, що вони усвідомлюються досліджуваною як антицінності, які відповідно протиставляються „лояльності” та „упевненості”. На етапі відбору найважливіших професійних якостей, серед трьох вище описаних було обрано „працелюбність”, яка сприймається як позитивна якість особистості і протиставляється конструкту „вдячність”. Таким чином досліджувана поділяє людей на працелюбних і вдячних, сприймаючи себе скоріше вдячною (8 балів за 10-ти бальною шкалою), ніж працелюбною (5 балів). Цікаво, що досліджувана обрала слово „працелюбність”, а не „працьовитість”, останнє більш наближене до реального виконання діяльності. Зважаючи на це можна припустити, що „працелюбність” сприймається скоріше як позитивна характеристика людини безвідносно до реального виконання діяльності цією людиною.

З 56 виділених конструктів в оціночну решітку було відібрано лише 15. На думку досліджуваної такої кількості якостей достатньо, щоб описати успішну у професійній діяльності людину. Всі ці якості характеризують стосунки між людьми, тому можна припустити, що професійну діяльність досліджувана не пов’язує з виконанням конкретних дій, а обмежує процесом спілкування з іншими людьми. У будь-які професійні ситуації (професійний

вибір, професійне навчання, професійна адаптація) професійне завдання для досліджуваної буде конкретизуватися у необхідності встановлення гарних стосунків з людьми. Можна припустити, що таке сприймання професійної діяльності впливає із загальної життєвої орієнтації досліджуваної на взаємодію з іншими людьми, оскільки репертуарна решітка також містила обмаль діяльнісних конструктів (3 з 56). Характеризуючи людей, порівнюючи їх між собою, досліджувана розглядає їх як партнерів по спілкуванню, не беручи до уваги те, яку діяльність вони виконують, якими знаннями, уміннями чи здібностями вони володіють

Аналіз оціночної решітки дозволяє зробити висновок, що досліджувана приписує собі такі якості: почуття гумору (10 балів), оптимізм (10 балів), відданість(8 балів), вдячність(8 балів), совість(8 балів), терплячість (8 балів), гідність(7 балів), вірність(7 балів), сила волі (7 балів). На думку досліджуваної саме перераховані якості дозволяють їй досягти успіху у налагодженні стосунків з іншими людьми. В меншій мірі досліджувана сприймає себе як людину щиру (5 балів), працелюбну (5 балів), егоїстичну (5 балів), везучу (5 балів), стриману (3 балів). Таким чином, основним мотивом здобуття спеціальності "Психологія" є прагнення допомагати людям.

Факторна модель ціннісної свідомості дозволяє нам зрозуміти внесок виділених конструктів свідомості у регуляцію поведінки людини в ситуації професійної переорієнтації. Усі виділені конструкти описують моральні – вольові якості особистості, але деякі з них

257

є декларованими, а інші реальними. Аналіз факторної моделі ціннісної свідомості досліджуваної дозволить нам визначити, які з виділених конструктів свідомості є ціннісними конструктами, а які моральнісними цінностями. Відсутність конструктів, які б характеризували спрямованість людини на діяльність у репертуарній та оцінювальній решітках унеможлиблює виділення діяльнісних та суб'єктних цінностей.

Перший біполярний фактор пояснює 54,2 % дисперсії і охоплює більшу частину виділених конструктів, які мають високу факторну вагу. На позитивному полюсі цього фактору знаходяться такі конструкти: “вірність”(0,70), “відданість”(0,85), “вдячність”(0,66), “терплячість”(0,57), “совість”(0,90), “щирість”(0,91), “уважність”(0,93), “працелюбність”(0,71), “гідність”(0,94), “стриманість”(0,64), “сила волі”(0,67). Усі конструкти, які навантажують позитивний полюс є моральнісними цінностями, оскільки мають факторне навантаження більше за 0, 25.

На негативному полюсі аналізованого фактору представлено лише два конструкти, які описують егоїстичну спрямованість (-0,79) і везіння у житті (-0,72). Названі конструкти значимо корелюють між собою. Таким чином, досліджувана сприймає егоїстичних людей, як таких, яким щастить у житті. Конструкти, які описують альтруїстичну спрямованість, у свідомості досліджуваної протиставляються егоїзму і везінню. Якщо “альтруїзм” – “егоїзм” – типові протилежні за значенням поняття, то протиставлення конструктів “щастить” – “альтруїзм” видається унікальним.

Другий уніполярний фактор (14, 69 %) дисперсії навантажений лише двома конструктами: “почуття гумору” (0, 93) і “оптимізм” (0, 82), які з точки зору їх математичної інтерпретації є моральнісними цінностями. Вони значимо корелюють між собою. Виділені конструкти не мають статистично значимих зв’язків з рештою конструктів, що вказує на відсутність їх підтримки з боку інших виділених якостей.

Другою студенткою (є досвід трудової діяльності) було реконструйовано 72 конструкти свідомості, які характеризують досліджувану і значимих для неї людей з професійного боку. Серед виділеної сукупності якостей можемо виділити ті, що відображають ставлення до діяльності та спрямованість на стосунки з іншими людьми. Конструктами, які відображають спрямованість на діяльність є “зібраність”, “професіоналізм”, “дослідницькі здібності”, “інтерес до економіки”, “комерційні здібності”, “талант письменника”, “організаторські здібності”, “інтерес до пізнання людей”, “інтерес до аналізу психіки людини”,

“вміння аналізувати характер”, “інтерес до техніки”, “вміння наукового обґрунтування”. Названі конструкти умовно можна поділити на 4 групи. Виділяються конструкти, які

258

характеризують інтерес, бажання оволодіти діяльністю (інтерес до економіки, інтерес до пізнання людей, інтерес до аналізу психіки людини, інтерес до техніки, намагання зрозуміти людей), і конструкти, які вказують не лише на зацікавленість у певній діяльності, а на деякі вміння і навички (“дослідницькі здібності”, “комерційні здібності”, “талант письменника”, “організаційні здібності”, “вміння аналізувати характер”, “вміння наукового обґрунтування”) Можна припустити, що на думку досліджуваної, для успіху у професії деякими діяльностями достатньо цікавитись і опановувати на рівні знань, а деякими необхідно володіти на рівні вмінь, навичок, здібностей, таланту.

Виділені конструкти можуть характеризувати спрямованість на діяльність взагалі або на виконання конкретної трудової діяльності. До першої групи можемо віднести “зібраність”, “професіоналізм”, “організаційні здібності”, “інтерес до нової інформації”. До другої – “комерційні здібності”, “вміння аналізувати характер”, “інтерес до техніки”, “талант письменника”, “інтерес до економіки”, “інтерес до пізнання людей”, “гуманітарний склад розуму”. Можемо виділити конструкти, які характеризують роботу психолога, це – “вміння аналізувати характер”, “інтерес до пізнання людей”, “пізнання психічних явищ”.

Частина конструктів репертуарної решітки характеризують сферу стосунків з іншими людьми. Усі вони описують морально-вольові якості людини (“доброзичливість”, “сприймання людей такими, які вони є”, “бажання допомогти”, “чесність”, “комунікативність”, “цікавий співрозмовник”, “наполегливість”).

Такі конструкти як “компромісність”, “справедливість в оцінках”, “прагнення до лідерства”, “інтерес до нової інформації” можуть

характеризувати людину як в ситуації спілкування, так і в ситуації виконання трудової діяльності. Тому вони можуть набувати статусу і моральнісних і діяльнісних цінностей залежно від ситуації і їх ролі у регуляції поведінки людини.

З 72 конструктів в оціночну решітку було відібрано 27, серед яких 10 характеризують спрямованість на діяльність, решта конструктів описують спрямованість на стосунки з іншими людьми. Таким чином, на думку досліджуваної, успішний професіонал включає характеристики суб'єкта трудової діяльності і суб'єкта спілкування з іншими людьми в процесі цієї діяльності.

Досліджувана приписує собі такі якості: інтерес до психіки людини (8), компромісність (8), чесність до людей (9), намагання зрозуміти людей (8), цікавість у спілкуванні(8), інтерес до нової інформації(9), доброзичливість(7), комунікабельність(7), творчі здібності(7), справедливість в оцінках(7). На думку досліджуваної вона майже позбавлена таких рис як вміння аналізувати характер(4),

259

амбіційність(3), професіоналізм(4), вимогливість до людей(3), організаційні здібності(2), наукове пізнання(2). Можна припустити, що досліджувана сприймає себе як людину зацікавлену, відкриту для нового досвіду як в площині діяльності так і в площині стосунків з людьми, але таку що займає споглядацьку, бездіяльну позицію.

Проаналізуємо внесок виділених конструктів свідомості у регуляцію поведінки досліджуваної в ситуації професійної переорієнтації. Перший фактор пояснює 42, 8 % дисперсії і охоплює такі конструкти: “прямота”(0,56), “інтерес до психіки людини”(0,87), “бажання допомогти”(0,74), “талант письменника”(0,77), “інтерес до нової інформації”(0,88), “вміння зацікавити співрозмовника”(0,88), “гуманітарний склад розуму”(0,92), “комунікативність”(0,92), “творчі здібності”(0,88), “компромісність”(0,82),

“справедливість в оцінках”(0,7), “наукове пізнання”(0,65), “чесність”(0,74), “намагання зрозуміти людей”(0,94).

Другий фактор пояснює 28 % дисперсії і описується такими конструктами: “цікавість у спілкуванні”(0,89), “прагнення допомогти”(0,89), “наполегливість”(0,92), “амбіційність”(0,93), “зібраність”(0,97), “справедливість в оцінках”(0,52), “вимогливість до людей”(0,91), “організаційні здібності”(0,78), “наукове пізнання”(0,62).

Обидва фактори описуються конструктами, які характеризують спрямованість на діяльність і на стосунки з іншими людьми. В теперішній ситуації професійної переорієнтації ми можемо визначити ці конструкти свідомості як особистісні цінності. Ці конструкти можуть бути моральнісними або діяльнісними цінностями відповідно до їх змісту і до життєвої ситуації. В умовах професійної переорієнтації у ціннісній свідомості досліджуваної відсутні суб’єктні цінності.

Висновки

За отриманими результатами можна зробити такі висновки:

1. Ціннісна свідомість досліджуваних представлена цінностями, які описують морально-вольові якості особистості. У ціннісній свідомості досліджуваної із досвідом роботи є цінності, які описують професійні якості.
2. Досліджувана із більшим досвідом виконання професійної діяльності послуговується більшою кількістю характеристик при описі успішного професіонала. Включає в цей опис властивості людини як суб’єкта різних діяльностей і суб’єкта спілкування.
3. У досліджуваної із незначним досвідом роботи критерії ставлення до себе як до суб’єкта професійної діяльності, представлені у вигляді моральнісних цінностей. У ставленні досліджуваної до себе як до суб’єкта професійної діяльності простежуються критерії ставлення до себе як до суб’єкта спілкування. У досліджуваної із

досвідом виконання професійної діяльності критеріями ставлення до себе

260

4. як до суб'єкта професійної діяльності виступають особистісні цінності, які можуть набувати статусу моральнісних або діяльнісних цінностей.
5. Відсутність суб'єктних цінностей у ціннісній свідомості обох досліджуваних вказує на відсутність ціннісних критеріїв вибору нової професії. Скоріше за все життєвий вибір на користь здобуття другої вищої освіти за спеціальністю „Психолог” зроблено під впливом ситуативних або зовнішніх чинників.
6. Відсутність суб'єктних цінностей дозволяє спрогнозувати труднощі професійного росту досліджуваних у різноманітних професійних ситуаціях.
7. Підвищення ефективності досліджуваних у різних професійних ситуаціях можливе через розвиток ціннісної свідомості за допомогою включення у діяльність, тобто через зміну критеріїв ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності. Така зміна відбувається в результаті безпосередньої участі в навчально-професійній і професійній діяльності, коли новий життєвий досвід сприяє виробленню і конструюванню нових цінностей.

При інтерпретації отриманих результатів передбачалось, що спрямований на професійну діяльність варіант методики сприятиме актуалізації цінностей, пов'язаних із ситуацією перенавчання. Виявлену відсутність суб'єктних цінностей у ціннісній свідомості досліджуваних можна пояснити недостатньою диференційованістю цінностей досліджуваних, коли у різних життєвих ситуаціях вони послуговуються близькими за змістом цінностями, які однак не беруть реальної участі у регуляції поведінки людини. Тобто суб'єктні цінності взагалі не представлені у ціннісній свідомості за будь-яких життєвих умов. З іншого боку, можливо, ситуація професійної переорієнтації не сприяє

актуалізації суб'єктних цінностей, оскільки вона є зовнішньо мотивованою, спричиненою життєвими обставинами. Жодна з досліджуваних не прагнула опинитись у подібній ситуації, не планувала здобути другу освіту, а опинилась в умовах перенавчання через збіг життєвих обставин.

Не зважаючи на те, що у ціннісній свідомості обох досліджуваних відсутні суб'єктні цінності, що робить їх схожими, між ними є суттєві відмінності. У ціннісній свідомості досліджуваної із досвідом роботи виділяються конструкти, які за змістом можуть бути представлені як діяльнісні цінності. Це дозволяє припустити, що у іншій життєвій ситуації (професійна адаптація) ці конструкти свідомості можуть змінити свій внесок у регуляцію поведінки особистості, можлива актуалізація моральнісних, діяльнісних та суб'єктних цінностей. Ціннісна свідомість досліджуваної без досвіду роботи представлена виключно конструктами, які характеризують спрямованість на стосунки з іншими людьми. Таким чином у всіх

261

життєвих ситуаціях її поведінка є випадковою, залежною від зовнішніх чинників.

Очевидно ситуація професійної переорієнтації пов'язана із життєвими виборами людини, що зумовлює її регуляцію ціннісною свідомістю взагалі. За таких умов продуктивніше застосовувати базовий варіант методики дослідження ціннісної свідомості людини. Наш, акцентований на професійній діяльності варіант вивчення змісту і структури свідомості особистості можна застосовувати при дослідженні локальних проблем професійного розвитку людини у ситуаціях, які не вимагають здійснення життєвого вибору, наприклад у ситуації професійної адаптації.

Список використаних джерел:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2002. – 288с.
2. Музика О.Л. Методологічні засади дослідження проблеми лідерства у громадських організаціях.//

3. Музика О.Л. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження ціннісної свідомості.// Проблеми суспільних трансформацій в Україні в умовах транзитивного розвитку: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції ЖІ МАУП та ЖДУ імені Івана Франка. – Житомир, 2004.
4. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376с.